

**СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 135, 136 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

У статті проведено дослідження спеціально-криминологічних заходів попередження злочинів у виді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, з урахуванням динамічних змін у житті українського суспільства. Охарактеризовано окремі заходи інформаційного та організаційного характеру тощо.

Ключові слова: *попередження, залишення в небезпеці, ненадання допомоги, «Вікно життя», інформування.*

В статье проведено исследование специально-криминологических мер предупреждения преступлений в виде оставления в опасности или неоказания помощи лицу, находящемуся в опасном для жизни положении, с учетом динамических изменений в жизни украинского общества. Охарактеризованы отдельные мероприятия информационного и организационного характера и тому подобное.

Ключевые слова: *предупреждение, оставление в опасности, неоказание помощи, «Окно жизни», информирование.*

In the article are researched the specific-criminological measures for the prevention of crime in the form of leaving in danger or failure to aid a person who is in a life-threatening condition, taking into account the dynamic changes in the life of Ukrainian society. Characterized by separate measures of informational and organizational character, etc.

Key words: *prevention, leaving in danger, failure to render aid, "Window of the life", informing.*

Вступ. Одним із напрямів діяльності державних органів у сфері попередження злочинів є вироблення та застосування спеціально-криминологічних заходів. Як зазначає В.В. Голіна, теорія та практика розроблення й реалізації методів і заходів руйнівного впливу на явища та процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на злочин, називається спеціально-криминологічним запобіганням злочинності. Воно мислиться як синтезована криминологічна теорія й практика власної організації протидії злочинності шляхом розроблення та використання спеціальних знань і методів криминології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціально-криминологічне запобігання – не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних та реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро й індивідуальному рівнях [1, с. 21].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження спеціально-криминологічних заходів попередження злочинів, передбачених статтями 135, 136 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Результати дослідження. Питаннями щодо попередження злочинів у виді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, у різних аспектах займалися В.В. Бабаніна, В.В. Голіна, Ю.А. Запандова, Є.О. Пилипенко, О.В. Розгон,

О.В. Хуторянський, О.В. Чайка та інші вчені. Вказані науковці зробили вагомий внесок у розвиток кримінологічної думки в цій сфері, однак питання спеціально-кримінологічних заходів попередження злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, залишились недостатньо дослідженими та потребують подальших наукових пошуків.

З огляду на особливості злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, заходи, спрямовані на їх попередження, повинні включати в себе такі три напрями: а) попередження злочинів, що передують залишенню в небезпеці, або безпосередньо попередження залишення в небезпеці, або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; б) виявлення та притягнення до відповідальності осіб, винних у зазначених злочинах; в) надання необхідної допомоги жертвам таких злочинів.

Зараз існує досить широка й розгалужена система правоохоронних органів, одним із завдань якої є протидія злочинності. З огляду на досліджені особливості злочинів у виді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, суб'єктами попередження є Національна поліція України (департамент патрульної поліції, департамент превентивної діяльності), департамент пробації Міністерства юстиції України, служби в справах дітей, центри соціально-психологічної допомоги. Загалом діяльність наведених інституцій спрямована на попередження саме злочинів, що передують залишенню в небезпеці (наприклад, насильницьких злочинів, у тому числі насильства в сім'ї, порушень правил дорожнього руху, що спричинили тілесні ушкодження або смерть потеплілого). Натомість саме попередження злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, на сучасному етапі розвитку й діяльності правоохоронних органів фактично не здійснюється, оскільки розцінюється здебільшого як супутні злочини. Однак із цього правила є винятки – залишення матір'ю своєї новонародженої дитини.

Як уже зазначалося, суб'єктивна сторона злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, має досить тісний зв'язок із когнітивною системою людини. Так, наприклад, у диспозиціях зазначених статей міститься словосполучення «мав змогу надати їй допомогу» або «за можливості надати таку допомогу», що означає не лише фактичну можливість здійснення певних дій, а й наявність певного рівня знань щодо особливостей функціонування людського організму, його взаємодії з навколишнім світом, об'єктивної оцінки ситуації. У зв'язку із зазначеним виникає необхідність посилення освітньої та інформаційної діяльності державних органів та освітніх закладів щодо окремих питань надання першої домедичної допомоги іншим людям, які перебувають у небезпечному для життя стані. Звичайно, таке інформування не може охоплювати будь-які ситуації, однак, як свідчать наші емпіричні дослідження, це й не потрібно. Ключовим є роз'яснення щодо недопустимості застосування насильства під час вирішення конфліктних ситуацій (побутова, дозвільна сфера), а також необхідності надання допомоги потерпілим або звернення до медичних закладів.

У сфері дорожньо-транспортних пригод таке інформування є недоцільним, адже отримання водійського посвідчення означає не тільки наявність у водія певних навичок керування транспортними засобами, а й знання Правил дорожнього руху, а саме пункту 2.10, у якому вказано: «У разі причетності до дорожньо-транспортної пригоди водій зобов'язаний: <...> г) вжити можливих заходів для надання домедичної допомоги потерпілим, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги, а в разі відсутності можливості вжити зазначених заходів звернутися по допомогу до присутніх і відправити потерпілих до закладу охорони здоров'я; г) у разі неможливості виконати дії, перелічені в підпункті «г» пункту 2.10 цих Правил, відвезти потерпілого до найближчого лікувального закладу своїм транспортним засобом, попередньо зафіксувавши розташування слідів пригоди, а також положення транспортного засобу після його зупинки; у лікувальному закладі повідомити своє прізвище та номерний знак транспортного засобу (з пред'явленням посвідчення водія або іншого документа, який посвідчує особу, реєстраційного документа на транспортний засіб) і повернутися на місце пригоди» [8]. Тому необхідним є заохочення уваги під час навчання водіїв та їх екзамінування на питанні особливостей поведінки в кризових ситуаціях, адже в питомій вазі випадків залишення в небезпеці саме ця сфера є найбільш криміналізованою (58% досліджених вироків за статтями 135, 136 КК України).

У побутовій сфері необхідно в жіночих консультаціях, дитячих лікарнях здійснювати інформування батьків щодо їхніх прав та обов'язків, особливостей дитячих захворювань і необхідних заходів під час їх виявлення, обов'язковості термінового звернення до медичних закладів у критичних ситуаціях із дітьми, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю.

Варто звернути увагу на інформування вагітних жінок щодо існування проекту «Вікно життя», наприклад, у випадках, коли жінки ведуть антигромадський, аморальний спосіб жит-

тя або перебувають у скрутному матеріальному, психологічному становищі. Зупинимось більш детально на цьому питанні. Як уже зазначалося нами, випадків залишення матерями малолітніх дітей було зафіксовано 21, що становить половину злочинів, вчинених у побутовій сфері. Як правило, такі злочини вчиняються відразу після пологів (52,38%) або протягом першого року життя дитини (28,57%). Програма «Вікно життя» існує вже більше 13 років. Зараз «Вікно життя» успішно використовують Австрія, Бельгія, Угорщина, Німеччина, Індія, Італія, Канада, Пакистан, Словаччина, США, Росія, Філіппіни, Швейцарія, Південна Африка, Чехія, Японія та Польща [6]. «Вікно життя» – це спеціально обладнане в медичному закладі або в іншій установі місце у вигляді металопластикового вікна з боку вулиці та спеціального ліжечка з внутрішньої сторони будівлі. Відкриваючи «Вікно життя», дитину необхідно покласти на спеціальне ліжечко, після чого дверцята автоматично закриваються впродовж хвилини та блокуються через 30 секунд, щоб ззовні їх неможливо було відкрити. Поміщення дитини до «Вікна життя» відбувається анонімно, поряд відсутні камери відеоспостереження. Про залишення дитини дізнаються медичні працівники через тривожний сигнал, що автоматично вмикається через 1 хвилину. Після цього повідомляється поліція та служба в справах дітей.

Ефективність цієї системи підтверджується як світовим досвідом, так і певними особливостями, зокрема такими:

- за залишення дитини у «Вікні життя» зберігається анонімність матері;
- залишення дитини у «Вікні життя» не обтяжене бюрократичними процедурами та необхідністю підготовки документів;
- щодо матері не здійснюється кримінальне переслідування за відсутності на тілі дитини тілесних ушкоджень;
- «Вікно життя» технічно налаштоване таким чином, що воно абсолютно безпечне для життя й здоров'я дитини;
- після залишення дитини у «Вікні життя» вона перебуває під наглядом медичних працівників і вихователів;
- упродовж короткого періоду часу матір (після встановлення факту материнства) може повернути назад собі дитину.

Незважаючи на позитивні аспекти такої програми та сотні врятованих дітей в Україні з моменту початку її функціонування, залишаються актуальними питання щодо правового статусу дитини [9]. Це потребує подальших наукових пошуків у цій сфері.

Злочини, передбачені статтями 135 і 136 КК України, мають ознаки сезонності, а також залежать від пори доби. Так, абсолютна більшість злочинів вчиняються в темну пору доби. До того ж простежується залежність між тривалістю сонячного дня та вчиненими злочинами. Так, восени, узимку й навесні найбільше злочинів вчинено саме ввечері та вночі (56,02%), що відповідає аварійності на дорогах і конфліктним ситуаціям між людьми, які найбільше поширені саме в цей час. Улітку у зв'язку з найбільшою тривалістю сонячного дня кількість злочинів, учинених увечері (усього 9), не перевищує кількість денних (усього 10). До того ж пікового показника досягає саме нічна пора доби – усього 23 випадки.

Загалом, якщо порівняти дані лише у сфері дорожньо-транспортних пригод, можна побачити пряму закономірність між кількістю вчинених злочинів і часом доби. Так, зі 111 випадків вчинення злочинів у сфері дорожньо-транспортних пригод 87 вчинено в нічну або вечірню пору доби. За матеріалами вироків у кримінальних справах встановлено, що це пов'язано з недостатнім освітленням автомобільних доріг, порушенням правил дорожнього руху пішоходами та велосипедистами (наприклад, перехід у невстановленому місці, відсутність на зовнішньому одязі світлоповертальних елементів для своєчасного їх виявлення іншими учасниками дорожнього руху тощо). У зв'язку із цим ефективними заходами попередження досліджуваних злочинів є заходи технічного та організаційного характеру.

Серед організаційних заходів у сфері дорожньо-транспортних пригод виокремлюється виявлення найбільш аварійно небезпечних ділянок автошляхів та за можливості усунення причин, які цьому слугують. Для профілактики правопорушень на автошляхах необхідно збільшити присутність поліцейських на автомобілях та збільшити кількість стаціонарних пунктів з обов'язковим цілодобовим перебування там поліцейських для оперативного реагування на всі факти й повідомлення про вчинені правопорушення. Для зменшення відчуття анонімності та безкарності необхідно встановлювати камери відеофіксації правопорушень або хоча б їх муляжі. Як показує практика, такі заходи ефективно впливають на зменшення аварійності на автошляхах. Звичайно, заходи технічного характеру є ефективними лише у сфері дорожньо-транспортних пригод.

Ключовою під час вибору певної моделі поведінки є установка (диспозиція), що формується під впливом соціальних умов і потреб індивіда. Диспозитивна структура являє собою систему з декількох взаємопов'язаних і взаємозумовлених рівнів, таких як зафіксовані установки фізичного існування, зафіксовані соціальні установки (емоційний, когнітивний і поведінковий елементи), загальна спрямованість інтересів особистості, ціннісні орієнтації [12]. Вказана концепція підтверджується нашими дослідженнями. Так, встановлено, що чим частіше виникають окремі потреби в типових умовах життєдіяльності індивіда, тим швидше формується диспозиція, тобто оптимальна модель поведінки. У зв'язку із цим навіть незаконні чи аморальні дії особи сприймаються нею як звичні, без внутрішнього морального осуду. Тобто формується модель поведінки, що включає систему елементів, які виникають послідовно: конфлікт – вирішення шляхом застосування тілесних ушкоджень – залишення людини без надання допомоги. Також на формування диспозиції впливають умови життєдіяльності індивіда. Так, вибір кола спілкування здійснюється за спільними інтересами (наприклад, розпивання алкогольних напоїв тощо), соціальним становищем, матеріальним достатком тощо. Упродовж значного проміжку часу основні вимоги, спрямованість, ідеї групи, до якої включений індивід, залишаються незмінними, тому формування диспозиції не відбувається раптово, воно підкріплюється соціальним, практичним, професійним, ціннісним досвідом і в момент виникнення потреби та за наявності умов актуалізує диспозицію.

У зв'язку із цим ефективним вбачається застосування саме заходів індивідуальної профілактики злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, та злочинів, що їм передують, як правило, насильницьких. Зараз в Україні діє система попередження насильницької злочинності, у тому числі насильства в сім'ї. Вказана діяльність регулюється досить широким колом нормативно-правових актів, спеціальним серед яких є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3]. У цьому законі передбачене коло суб'єктів щодо попередження домашнього насильства та заходів, які вони здійснюють. Серед останніх варто звернути увагу саме на спеціальні заходи, передбачені статтею 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Так, до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Варто зазначити, що ключовою під час застосування будь-яких заходів припинення або попередження насильства в сім'ї повинна бути корекція диспозиції індивіда шляхом впливу на умови його життєдіяльності. Короткотривалі обмеження контактів є ефективними в разі несистематичного насилля, яке в більшості випадків є винятком із типової поведінки кривдника. В іншому випадку застосування таких заходів є недовим або може спровокувати повторне застосування насильства. Ефективним вбачається застосування корекційних програм до кривдників, що включає обмеження в спілкуванні як із жертвою застосування насильства, так і з колом спілкування, яке негативно впливає на поведінку індивіда; обмеження пересування в нічний час; добровільні або примусові програми лікування від алкогольної, наркотичної залежності; корекція агресивної поведінки. Проблемними вбачаються ситуації застосування таких заходів у сільській місцевості, наприклад, у контексті контролю за поведінкою осіб.

Зараз практика уповноважених органів спрямована на всебічну допомогу жертвам насильства в сім'ї, що не є виправданим. Вона включає в себе надання правової, консультаційної, психологічної допомоги, а також можливість проживання в центрах соціально-психологічної допомоги строком до 3 місяців [10]. Останніх в Україні не досить багато. Так, на кінець 2017 р. функціонувало 20 таких закладів. Опитані працівники соціальних служб наголошують на тому, що така практика є неефективною, адже кривдника не ізолюють, натомість у своїх правах фактично обмежується жертва насильства. Тому доцільним є створення кризових центрів щодо корекції поведінки саме кривдників.

Як уже зазначалося, третій (найвищий) рівень диспозитивної системи включає загальну спрямованість індивіда та систему цінностей, у межах якої здійснюється вибір оптимальної моделі поведінки. У зв'язку із цим зміни неможливі або проблемні під час застосування індивідуальних заходів без впливу на соціальні процеси в межах загальносоціальної профілактики формування ідеалів, що існують у соціумі загалом.

Вказані заходи є найбільш ефективними для побутової та дозвільної сфери, однак мало-ефективними у сфері дорожньо-транспортних пригод. Це пояснюється апіорі наявністю знань про власні обов'язки в разі дорожньо-транспортної пригоди з потерпілими. Вчинення досліджу-

ваних злочинів у вказаній сфері пов'язане з бажанням уникнути відповідальності, відсутністю свідків події, тобто почуттям анонімності. З огляду на те, що почуття страху є невід'ємним для кожної людини, вплив на нього є неможливим. Однак анонімність зараз є об'єктивною, адже, незважаючи на діяльність державних органів щодо встановлення в містах камер відеоспостереження, що можуть фіксувати порушення правил дорожнього руху, усе ж така діяльність здійснюється повільно. До того ж у невеликих населених пунктах або на автомагістралях, де вчиняється більше половини таких злочинів, майже не ведеться відеоспостереження.

Особливістю злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, є те, що за всю «злочинну кар'єру», або делінквентну діяльнiсну поведінку, вони вчиняються в абсолютній більшості випадків лише один раз. Під час аналізу 191 вироку не було виявлено жодного випадку спеціального кримінально-правового або криминологічного рецидиву (де попереднім був один зі злочинів, які посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності). Варто зазначити, що кількість злочинів, учинених особами, які мають незняту й непогашену судимість, незначна – 11%. Однак питома вага збільшується залежно від сфери вчинення таких злочинів. Наприклад, у побутовій і дозвільній сферах вона становить 41,77% (за матеріалами вироків). Зазначене свідчить про неефективність кримінально-виконавчої політики у сфері профілактики правопорушень.

На Тринадцятому конгресі Організації Об'єднаних Націй із профілактики злочинності та кримінального правосуддя учасники підкреслили необхідність приділення особливої уваги сектору виправних установ та, зокрема, реінтеграції правопорушників у суспільство після відбуття покарання, забезпечення достатніх можливостей для працевлаштування на основі налагодження державно-приватних партнерських відносин. Для досягнення цієї мети потрібні узгоджені зусилля з боку посадових осіб пенітенціарних адміністрацій, співробітників служби нагляду за умовно засудженими особами, соціальних і медичних служб, правоохоронних установ та приватного сектора. Необхідно координувати зусилля в цій галузі з метою забезпечення зайнятості та відповідних умов роботи, житла, соціальних мереж та адекватних служб охорони здоров'я, що дасть змогу цим особам успішно реінтегруватися в суспільство та запобігати новим їх злочинам і рецидиву, особливо серед молодих правопорушників [11].

Зараз така діяльність в Україні здійснюється відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України [7] та законів України «Про пробацію» [4], «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [5], «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [2] органами Державного департаменту Кримінально-виконавчої служби України, органів пробації, Національної поліції України. Однак очевидно, що така діяльність зараз неефективна, оскільки з кожним роком відбувається дедалі стрімкіша криміналізація суспільства, виправні установи перетворилися на «тюремні школи» (дисфункція інституту) тощо. Реформування пенітенціарної системи є фрагментарним і відбувається вже з 2010 р. Тому необхідне насамперед завершення реформування, приведення у відповідність до європейських вимог умов тримання засуджених, зміна вектора діяльності персоналу від «наглядачів» до фахівців, які надаватимуть соціальні послуги. Фактично такі заходи спрямовані саме на протидію злочинам, що передують залишенню в небезпеці.

Висновки. Отже, діяльність суб'єктів попередження злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, спрямована на попередження саме злочинів, що передують залишенню в небезпеці (наприклад, насильницьким злочинам, у тому числі насильству в сім'ї, порушенням правил дорожнього руху). Попередження злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, на сучасному етапі розвитку й діяльності правоохоронних органів фактично не здійснюється. У зв'язку із цим існує необхідність посилення інформаційної та організаційної діяльності державних органів у сфері попередження злочинів, передбачених статтями 135 та 136 КК України. Доведено, що ефективним є застосування заходів індивідуальної профілактики злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, та злочинів, що їм передують (як правило, це насильницькі злочини). Пріоритетною має бути корекція диспозиції індивіда шляхом впливу на умови його життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посібник. Х.: Нац. юрид. академія України, 2011. 120 с.
2. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264/94-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80>.

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
4. Про пробачення: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
5. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3160-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.
6. Запяднова Ю.А. Возможно ли считать «baby box» мерой профилактики жестокого обращения с детьми? Политика, государство и право. 2015. № 5. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/05/2908>.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
8. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/print1509617864670263>.
9. Розгон О.В. Щодо сутності категорії «відмова від дитини» в сімейному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 79–82.
10. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF#n16>.
11. Тринадцятий конгресс Організації Об'єднаних Націй по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Доха, 12–19 апреля 2015 г.). URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/A-CONF.222-5-Post2015/ACONF222_5_r_V1500038.pdf.
12. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: диспозиционная концепция. 2-е расшир. изд. М.: ЦСПИМ, 2013. 376 с.